

Tatu Tilikool

Fotod 55

Nim. 3

S. 94

Tammann, Philipp A.

Kiriklikke mällustumärke

Pärmust, mis seotud

Elisabethi kirikuga. Tatu

Tilikooli üliõpilase töö

juhendajaks (prof. O. Sild)

nähtust ja hinnanguks

1929

72 l., 17 foto, 9. jaan. ja

2 järgeliga

F 55, nim. 3, A. 94

PHILIPP TAMMANN

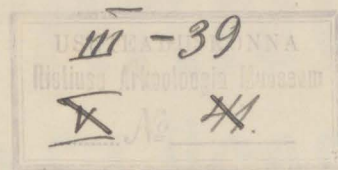
PÄRNU ELIISABETI KIRIK

PÄRNUS
1929

Patruunide. Wälimus kea. Lkoopu ei pünni.
Mmub pöördumisele lehevõlgele.
Margit kohad tulevad ootada,
Mõistelt rahulolema. 2
4/11 1929. Osi

~~K-41~~

3

KIRIKLIKKE
MÄLESTISMÄRKE
PARNUST

MIS SEOTUD ELIISABETI KIRIKUGA

KOGUNUD:

Philipp A. Tammann
stud. theol.
1929.

*Pärnu Eliisabeti kirik.
(Vilmsi tänavalt)*

Pärnu Eliisabeti kirik
(Kuninga tänavalt)

Pärnu Eliisabeti kirik. a. m. l.
(Kuninga tänavalt). a. Kuninga tänavalt
võeti alles päike suvise kaebuse ja
protsesside. Alles võimuta kaits Eesti
noogudus koos c-2-i võimuga.

6
I.
Kas on Elisabeti kirikul, kabelil, ahi-
-kirikul mõni kiri ehk aastaarv seinal?
uksel? ristil? Millal on kirik ehitatud?
Kas on ta torniga? Kellele pühendatud?

Pärnu Elisabeti kirikul on uksekohal
järgmine kiri:

ANNO 1747

Muid kirja otse kirikuseintel
ei sees ega väljas ei leidu. Pole leida mingit
kirja ka ei ukse ega kuse.

Elisabeti kirik sai lõpulikult valmis
aastal 1750. Tõuke tema ehitamiseks andis
see asukoht et endine eesti koguduse Jaani
kirik võeti a. 1713 ära ja muudeti vene
garnisoni kirikuks. Seda tagasi küsides
õeldud, et mis vene kirikuks pühitsetud
seda enam tagasi ei anta. Lüs kinkis
keiserinna Elisabet 15 veebr. 1741 a. uue
kiriku ehitamiseks 8000 rubla. Kõrgitud sai
kaha alles pääle suurte kaebuste ja
protsesside. Alles kirikuta käis eesti
kogudus koos Nikolai kirikus.

I 1) millal

Arhiivis oli leht nende nimestikuga
ja märkusega „Teleersandt an
die Ritterschafts-Canzlei“
Datum püüdu. Nähtavasti on
arhiivis või lihtne märkus, aga
mitte originaal.

Täpsemad andmed kiriku ehitamise üksik-
asjade kohta on J. Hasselbladti' kaamatus:

Pärnu Eliisabeti-kiriku ajalugu
Tartu 1898.

See on tähtis selle poolest et esimene
kirikuraamat a. 1692-1749 on läinud
kaduma. Omal ajal „Ritterschafts-Canzlei“
nõudnud seda endale ja jäi langesi
saatmata. 2 järgmist kaamalus 1749-1769
ja 1770-1797 pole samuti mitte kohal
vaid on Tartus Reskrahviivis.

Eliisabeti kirik on torniga.

Kiriku õpetajamajad (I ja IInd pihtkonna)
on küll niid koguduse omad, aga ei
tea kellele nad varem kuulunud ja
millal nad ehitatud on. Nad ei
ei millegiski havi'kust elu-
majast.

Ei tea et Eliisabeti kirik veel kelle-
-gile oleks pühendatud. Ta on nime-
-tatud nii Keisrinna Eliisabeti
auks selle eest, et ta kunis kiriku
ehituseks raha.

Kirikus on istekohti 1200.

Millal ja mis materjalist on
valmistatud kiriku altari? Millest
on altari alus(laud)?

Kirikule valmistati uus altari
a. 1850 kiriku remondi ajal. Sel
ajal oli reeg. spetsiaalselt praost
W. Schultze. Altari on puust ja
on kingitud kirikule Uulu-
Lurja pärisõnna Reinhold Haël
von Tholsteinilt.

Altari alus on puust.
Altari alus on puust, mis
pildistatud aastal 1884. Pildistatud
nimekirja, altari samuti
revisiooni, mille poolt Petrus
ja teised pool Pauluse kiriku.
(J. Haanelblatti järel)

Mitmandal? W. H.

Andmed panduvad.

III.

Midagi kujutab altari pilt, kelle töö
ta on ja mis aastast?

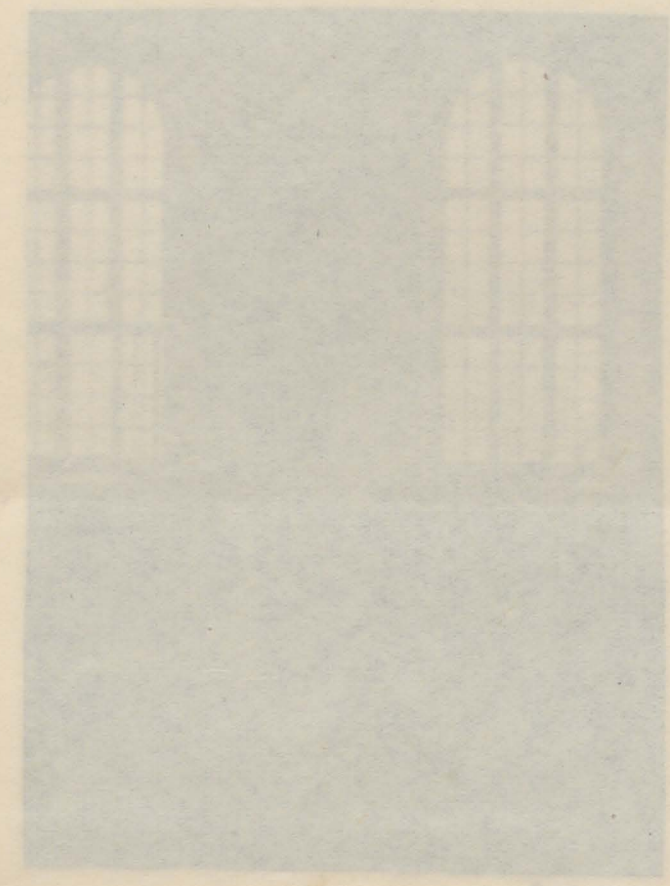
Altari pilt kujutab Kristuse
ülestõusmist. Pildil rüü-
sujar ei ole, aga on teada et
pilt on tellitud konsul Rodde
poolt Hollandist. Pildi autor
on Rotterdami kunstnik
van der Kamm. Pilt on süetud
üles kirikusse septembri kuul
aastal 1854. Altaris rohkem
pilte pole. Samal ajal seadis
konsul Rodde, kes oli ka kiriku
väõrümündriks, altari sammastele
kaks kuju, ühele poolle Peetruse
ja teisele poolle Pauluse kuju.
(J. Hasselblatti järel)

kiriku kantsel ja
altar.

IV.

Spillised mõjud leiduvad altariil,
pildil, võrel, ja mis aastast nad on?

Altariil, pildil ega altariivõrel
ei leidu mingisuguseid monumen-
taalvõrke.

Berni Blaschke kiriku kantsel

Mis materjalist on kantsel?

Pärnu Eliisabeti kiriku kantsel on puust. On kaunistatud ainult lihtsamateⁿ ornamentidega, rikerdatud kujusid temal ei ole.

OMA FOTO.

Pärnu Eliisabeti kiriku kantsel.

Kantslist on teada et seda
 on valmistanud Pärnu
 tislimeister Puls. Varasem kantsel
 seismud altavile lähemal - 1850 a.
 aga asetati' uus kantsel eemale
 seina äärde.

Kantsli toon on tumesinine
 Kantsli selg (vaste seina) on
 aga väike ruut ja sellele
 kantsli ülesseadmise järel
 (1850) kantsul Rodde, kes oli
 siis kiriku nõuandur ühtlasi
 seadnud ilmse puust
 kantsli (kantsli) (aastal 76-80cm kõrgel)

Kelle too?
Ei saanud teada.

Missugused pildid, kujud resp.
nirkendused leiduvad kantslil ning
kantslilael ja mis värvid esinevad?

Kujusid kantslil ja kantslil-
lael ei esine. On vaid ornamen-
talsed nirkendused. Terve miss
kantslil toon on tumepunane
Kantslil'seljal (vastu seinat) on
aga väike ruut ja sellel on
kantslil' rülesseadmisel järel
(1850) konsul Rodde, kes eli
üks viimne võõrümber ühtlasi,
seadmisel rülesseadmisel
Lutheri kiriku (umbes 75-80cm kõrgel)

zu einem bessern Leben, d. 24. Novbr 1825,
und hinterließ dieses als ein freundliches Andenken
der H. Elisabeths Kirche in Pernau.

mis materjalist, agast ja milliste
kirjadega on ristimise astjad? Mitu
neid on? Kas leidub katoliiklasega
ristimiskirvi?

I Pihtkonnal on 2 hõledast ristimise
naagent, reist üks kirjadeta.

II Pihtkonnal on 1 kirjadeta ristimise
naagent.

Kirikus vanem ristimisnaagen
muidugi ei kanna, kui
ainult põhja pääl kirja:

Anna Christina
Baronne von Budberg, geb. Müller
entschlie in ihren 34 Jahre
zu einem besserem Leben, d. 24. Novbr 1825,
und hinterließ dieses als ein freundliches Andenken
der St. Elisabeths Kirche in Pernau.

Visest, kannab kirja:

Endla felfi kirgikus
Pernu Elisabethi kiriku
pühitsemissa püewa mälestuseks

19 okt. 1893. — 12 —

VIII.

Mis materjalist, ajast ja millise rõyaga
on kroonlühtrid ja lühtrid?

I. Suur kroonlühter (uuestest esimene!)

On uuestest ja kannab jargmist rõyga

HANS DIET
RICH SCHMIDT
KIRCHEN VOR
STEHEN. HAT
DIESES GOTT
ZU EHREN
DIESER ST
ELISABETH
KIRCHE ZUM
ANDENCKEN
GESCHENCK

ANNO 1750

DEN 29 MARTZ

T.

II. Kroonlühter (keset rõikut)
Uuestest; kannab rõyga:

Endla felfi kingitus
Pernu Elifabeti rõikur
pühitsemise päewa mälestuseks
19 okt. 1893.

III. Kruonlühter (altari' es)

On samuti vasest; kannab kirja
(kars rida ümberringi!):

Eph. 4, 3. 6. Die St. Nicolai
Gemeinde der Schwestergemeinde
St. Elisabeth zum Feste der

Einweihung ihres erweiterten
Gotteshauses 19 Oktober 1893.

IV Kruonlühter (nn „ues osas“ esimene)
Vasest; päälkirjaga:

Nikolai koguduse and
usuvendadele Elisabethi koguduses
nende suuremaks ehitatud

jumalakoja pühitseriife päewa.
mälestuseks 19 oktoobril 1893.

Päistab imelik miks need kars
kruonlühtert, mis kingitud
Nikolai koguduselt on üks
sarsareelse, teine sestireelse
päälkirjaga. Vist on nii, et

HAND DIET
RICH SCHMIDT
KIRCHEN VOR
STEHEN HAT
DIESES GOTT

ANNO 1750

Kuo fee guff

W. Kiriku ümbraandisel
plaanil lkr. 68.

ANDENKEN
GESCHENK

üks on ringitud linnaregudusele, ja
teine — maaregudusele.

II Kõige varem kroonlühter selles
kirikus on see mis rippus en^mem
ka Jaani kirikus. Ta asub kiriku
uues osas teisena. On raskest ja
kannali järgmist kirj'a (ilgja keas!):

ANNO . 1674 . DEN . 6 . FEBRVARI HAT IOHAN
OT KVNEMAN
SCHNEIDER . GESEL . DIESE . KRON . GOTT ZV EHRE
DER . KIRCHEN . ZVM . ZIERATH . VND . IHME ZVM
GEDECHTNIS . VEREHRET.

Nü on siis Elisabet kirikul üldse
viis suurt kroonlühtert. Lis on
 veel 8 väiksenat ja suurenat
seinalühtert ning 2 altariühtert.

Seinalühtrid:

1-2. Kaks kümneharulist seinalühtert:

Ringitud Endla näitemüügi sisetulekust
Elisabeti kiriku pühitsemise päeva
mälestuseks 19. okt. 1893

13-4: Kaks kummalist seinalühtert: 19

Kirchenvorsteher
W. Staël von Holstein
19. Okt. 1893.

5-6: Kaks väinest kolmekummalist
seinalühtert:

Der
St. Elisabeth Kirche

gewidmet

von
L. Türgensohn
und
Familie

7: Kolmekummaline lühter:

Kingitus St. Elisabethi Kiriku
pühitsemise pääwars 19 oktoobril
1893 aastal. L. Ravi, sünd Schwartz.
(kini on kingis)

8: Kolmekummaline lühter:

Leeripoiste kingitus Kiriku
pühitsemise pääwars
19^{mal} oktoobril 1893.

Kans altariühikterit järgmise
küüga:

ühik küljel: OTTO REINHOLD

SRANG

1750 & 29 Marti

teisel küljel:

ADAM MARTIEN

RASCHE

1750 & 29 MARTI

Seinalühik on rasest, aga sad
altariühik on mingist
valkjast metallisegust (samen
nõu nagu tavallised kallid
kirkuristad!)

Pääl nendel on veel metallist
2 altari kinnilay'ale mis
ostetud a. 1861 nendest summadest
mida kinnis kaubamaja

Flans Dietrich Schmidt
(ostetud a. 1742) juhataja
(chef) Christjan Joachim
Schmidt

(J. Hasselblatt - Pärnu Elise
kirku ajalugu) - 17 -

Mis materjalist, ajast ja mis
kirjadega en karikad, kannud
pateenid ja mind kirkuvuistad?

1. Surv karikas; hõbedast. Kannab
jürgmist kirja:

3. Zur Feier der Krönung
S. M. des Kaisers
Alexander II
im Jahre 1856.

4. Lius en napp ja teisel küljel jälle kiri:

Geschenkt der St. Elisabeth
Kirche zu Pernau von Besi-
tzer der Güter Uhla und Iurvi
R. Staël von Holstein.

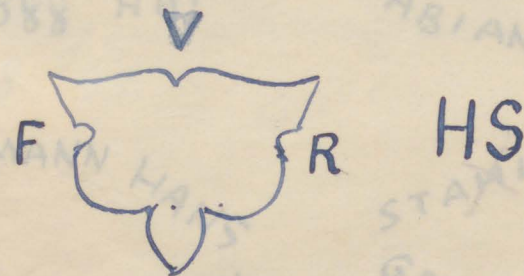
2. Hõbedane pateen, mis annatevasti
kõnleb eelmise karika juurde,
jürgmise kirjaga:

Geschenkt der St. Elisabeth
Kirche zu Pernau vom Besit-
zer der Güter Uhla und Turri
R. Staël von Holstein.

3. Väike karikas. See on vanim
karikas, mis säälmeel jaani
riikust. Stõhedane, päälkõyaga:

DER KIRCHEN ZV S IOHANNI IN PERNAY A: 1681.

4. Väike pateen (~~ist eelmise järele~~)
hingit rüya ei kanner küll
aga järgmisi märke:

FVR an
vist:
Fabian von
Rosen
ja
HS
GlanzStahl
(v. Kariska
mit rüya
jägim lue)

5. Stõhedast veinikann.

Kannal järgmist rüya:

Catharina Staël von Holstein
geboren den 23ten December 1852
gestorben den 12ten April 1855.

6. Tsiboorium:

Agatha Schmitt, geborene Brehmer

A. 1752 & 5 April

7. Karikas. Ksige nanem, vist mitte
höhedart. Kannel jalal iimber
ringi kars kiva iiss teisest läbi:

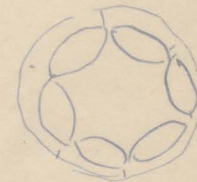
1) ANNO 1609. HAT DER ERBAR. V. WOLGEACHT
ANNO 1588 HAT FABIAN VON ROSEN

2) H. ELTERMANN HANS
DISEN. KELCH. ZV

3) KELCH DER KLEIN
IN DIE KIRCHEN

STÄL DISEN
GOTT ES EHREN

KIRCHEN ZVR PERNAV
VOREHRET.
ROPE GEGEBEN

Tuleb vist lugeda seda nii:
1kiri:

Anno 1609 Hat Der Eubar(er)
u(nd) wolgeacht(eter) H(err) Eltermann
Hans Stal diesen Kelch der
Klein kirchen zu Pernau vorchret.

2kiri:

Anno 1588 hat Fabian von
Rosen Diesen Kelch zu
Gottes Ehren in die Kirchen
zu Roppe gegeben.

Pääl nende en veel mōned
kryndeta altari~~x~~veinikannud
jā ires hōhe pateen. Need an
estetud selle 200 rbl eest, mida
võnkis kaubamaja H. D. Schmidt
jahataya Christjan Joachim Schmidt
a. 1861.

[Faint mirrored text from the reverse side of the page, including names like 'Catharina', 'geboren', 'gestorben', and dates like '1852', '1855', '1861'.]

[Faint circular stamp on the left side of the page, possibly a library or collection mark.]

[Faint rectangular stamp in the center of the page, containing text that is mostly illegible but appears to include 'H. ELTERMANN' and 'DIESEN KELECH'.]

[Faint rectangular stamp at the bottom of the page, containing text that appears to include 'KLEIN DER KIRCHEN' and 'IN DIE KIRCHEN'.]

Mis materjalist ja ajast, mis
kujude ja kirjadege on ristpalk,
russeda olenas?

Pole olemas!

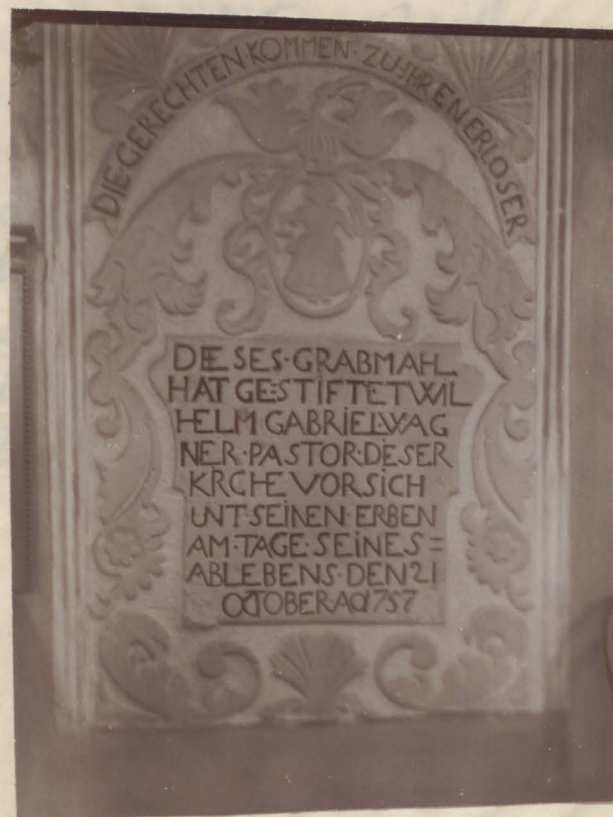
Kas on kirjuseinis nistie ja
sema kappe ning millers neid
arvatanasti on tarvitatud.

Pole olemas!

XII.

Milliste kujutuste ja kirjade
 on hauakivid ehk haudad ja
 muud hauamärgid kirikus?

Pärnu Eliisabeti kirikus on
 vaid üks hauakivi, see on esi-
 -mese koguduse õpetaja Wilhelm
 Gabriel Wagneri hauakivi.

OMA FOTO.

Mächtige Kapelle für die
 von demselben Ort her
 kommt. Hier ist ein
 Grabmal. Die Inschrift
 lautet: Hier ruht die
 Asche von Wilhelm
 Gabriel Wagener, Pastor
 dieser Kirche, am Tage
 seines Ablebens den 21.
 October Anno 1757.

OTTO F. AND

See kivi asub pahemat kätt
 altari' võrval seinas. Ülal on
 kirjutatud (kaares!)

Die gerechten kommen zu ihrem
 Erlöser.

Allpool:
 Dieses Grabmal
 hat gestiftet weil
 helm Gabriel Wag
 ner Pastor dieser
 Kirche vor sich
 unt seinen Erben
 am Tage seines =
 Ablebens Den 21
 October Ao 1757.

Kas tema parjateft ja
ka keegi maetud?

Andmed puuduvad!

XIII.

28
Kas on kiriku all vana kuupe
ja teisi haakakabelisi? Kes on sinna
maetud?

Ei ole teada, et oles veel
keegi muu maetud kiriku
alla kui spetajer Wilhelm
Wagner (tema haakakivi v. sub. XII)
Ta on asunud varem altari'ees.
Kiriku remondi järelle a 1850,
millal survendatud ku altari'
uore on jäänud (kann) kanna
koht just uore alla pool ühele,
pool - teisele poole, etse altari'
peppkohal.

Si Raulin siia! R.F.

~~Raske järepskärä tötta
ei ole võimaline nende kirja
lugeda (arvud reegl!). 1929 a
sügisel remondi ajal olevat
aga vapide maha rüetud,
puhastatud ja pildistatud
(Foto Hranhalsi rüetud 13x18cm)~~

See materjalist, kas vapiga ette
ilma, on kirikus leiduvad
epitaafid?

Vapiga epitaafide pole; teisi
{ on, kuid mitte vana.

Am 1ten September 1824 ist diese
glocke durch die thätige Verwendung
des Herrn Pastoren Rosenplänter

und Kirchen Vorsteher Herrn
J. A. Bütner durch Vermittelung
des Herrn G. G. Hüster in St. Peters-
burg für die St. Elisabeths Kirche
ANSEER GOTT

in Pernau angeschafft worden
1 Cor. 13.1.

[Tuleb ni arusaada et ega vabega
tarnitatuks kivi känd ühes
mööd ringi ümber kella]

Arvud kirja sellel kellal ei ole

See aastast, mis kirjadege ja
kiri masked on kirjukellad?

1. Esimene kell on aastast 1824 ja
kannab järgmist kirja:

Am 1ten September 1824 ist diese
glocke durch die thätige Verwendung
des Herrn Pastoren Rosenplänter

und Kirchen Vorsteher Herrn
G. A. Böttner durch Vermittelung
des Herrn G. G. Krüster in St. Peters-
burg Für die St. Elisabeths Kirche

in Pernau angeschafft worden
1. Cor. 13. 1.

[Tuleb nii arusaadav et iga vahega
lahutatuel kivi kail ühes
kord ringi ümber kella]

shund kirja sellel kellal ei ole.

See kell kaalub 15 punda 7 naela.
 2. Feine kell aastast 1861 kannell
 järgmisi kirjeli:

ALLEIN GOTT
 IN DER HÖH SEI EHR

Telle all:

C.W. PETERSON GOSS MICH
 IN PERNAU . 1861.

Ja kella teisel küljel:

EIN' FESTE BURG
 IST UNSER GOTT.

See kell kaalub umbes 17 punda.
 Torni lahtises osas on veel üks
 väike kell lae all - aga ei saa
 näha kas tal on kirja jääl
 või ei ole (asub rõdul!)

XVI

Missugused monumentaalsõnad
leiduvad muide veel kirikus?

Kuul kürsus kiriku eesine
aunult orelile on kinnitatud
hõbetahvline järejäre kirik:

Natalie Tamm'e,

selle oreli ehituskulude ühe viiendiku annetajat,
mälestab tänulik Eliisabeti kogudus.

25. november 1928.

See N. Tamm oli kind pöörandanud
oma maja kirikule. Oreli muu-
semise kulude katters müüdi
maja ja annetaja mälestuseks
kinnitati orelile see tahvline.

ALLEIN GOTT
IN DER HÖH SEI EHR

C.W. PETERSON GOSS WICH
IN PERMAN. 1861.

EIN FESTE BURG
IST UNSER GOTT

Missused hamarkýnd og
ríkir umhverfið okkur?

Pärnu Eliisabeti kiriku
ümber pole vist üldse keegi
maetud, on ju kirik noor ja
pääleli asub ta linnasüdames,
sake tänava nurgal, kus tal
pereregri on kasutada ainult
naine õue.

mis juft Liimu.

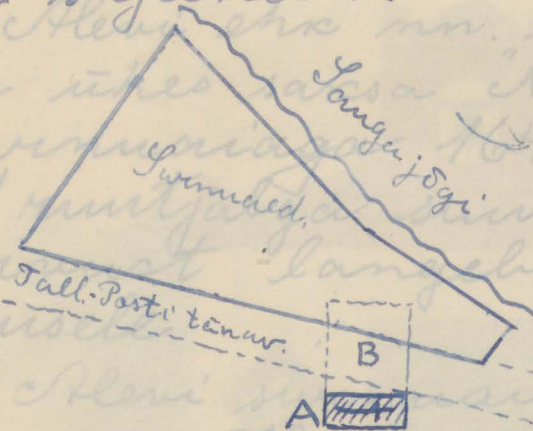
Missugused summaid on
riivikul, mis ajast ja kui suured
nad on? Kabelid?

Pärnu Eliisabeti' kogudusel
on kaks summaeda. Üks
on Vana Pärnus - nimetatase
Vana-Pärnu summaedaks ehk
ka Liimu (resp. Liimo) summaedaks.
Summaeda minekul ütlevad
siinne rahvas lihtsalt: "Lähen
Liimule!" Ehk jälle: "his minust
enam on, muudkui varsti
Liimule minek rääe!"

Teine summaed on kõrvuti
saksa Nikolai kunnuga alvil
(Rüa tän) ja nimetatase
alevi summaedaks.

Üks on 1. Vana Pärnu summaed.
V.P. summaed on vist palju
vanem kui alevi summaed.
Võib kaunis kindlasti oletada
et ta on Pärnu esimene
summaed, mis tekkis juba
doomkiriku ümber. Doomkirik
asutati a 1251, nii et see

35
 suunnaed jrdi terrika juba
 XIII sajandil.

hõrval ole
 umbraudne
 plaan näetab
 praeguse suun
 ain amkohta
 Tallinna-Posti
 teinava ääres.
 Aga on märgitud

endise doomkivi asukoht j'a
 Bga doomkivi eluhoone koht.
 Nagu näha on praegune suun
 aed just end. doomkivi külje
 all. Vanasti olid suunnaed
 enamises kiriku juures. Nü
 võiks ka arvata et praegune
 suunnaed on väga vana.
 Üks on kindel et juba 1686 on
 see suunnaed olemas - nii võis
 ka varem olla just samal
 kohal. (v. töö „Mälestismärgid Nikolai
 kirikus sub XXV.)

Suunnaia suurus on 8251 muut-
 nilda 39 muutjalga (andmed linna
 maamõõtjalt Koppelik.)

2. Alvi surnuad.

Alvi ehk nn. saksa" surnuad on ühes saksa "Nikolai koguduse surnuadiga 16.483 ruutsülda ja 41 ruutjalga suur. Üle poole sellest arvust langeb Eliisabeti' kogudusele

Alvi surnuad nannust täpselt ei tea. Võiks arvata et ta palju enne XVII sajandi't ei võtnud surnuad - arutati ju siis esimene eesti koguduse - Jaani kirik. Teistel vanematel viiskudel on olnud surnuadid kiriku ümber. Imelik on see, kuidas hakkati kasutama Vana-Põrnu surnuadide eesti koguduse surnuadide - kuna ta on mõige vanem ja kuuluvarem saksa kirikule (katoliku).

Kabeleid on mõlemil surnuadadel.

Vana põrnu surnuad kaabel on aastast 1909.

Vana Pärnu suruuaia kabelil ei
leidu mingit kirku, kuna alevi
suruuaia kabelil asub vapp
ihes chitap kumpäevaga:

Vana PÄRNU SURNUAIA KABEL.

See on Pärnu suruuaia kabel.
(Vappuulnuk III, II, I Bd I
Tafel 82 ja 31)

PÄRNU ALEVI SURNUAIA n.n. Linnia KABEL.

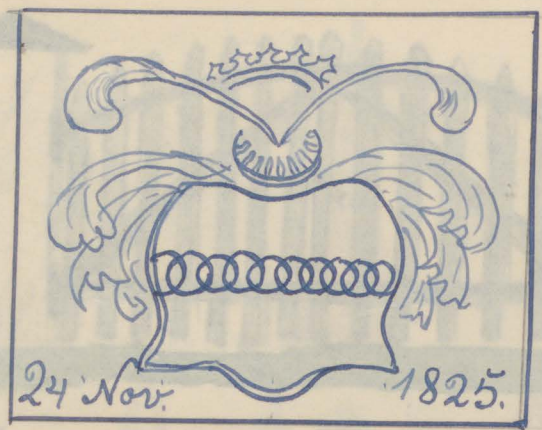
kelle?

Vana Pärnu surmaja kappel

Pärnu linn surmaja kappel

Vana-Pärnu surmaja kappelil ei
leidu mingit kirja, kuna alavi
surmaja kappelil asub vapp
ühes ehitamise kumpäevaga:

Vana-Pärnu surmaja kappel

See on pünni Brudbergi vapp.

(Vappenbuch III, II, I Bd I

Tafel 82 ja 31)

on kirjeldatud, et kanna
mingit aastat. See tavaliselt
sünnib siiski talpo. Kujutab
sünni surmaja aia nõrgendatud
sünni kanna. Sünni nõrgema
sünni sünnituba kappel. Vana
sünni sünni sünni sünni sünni
sünni sünni sünni sünni sünni
sünni sünni sünni sünni sünni

XIX.

Chiskuguline ja mis kuy'aga on
surnuaia väravad?

VANA-PÄRNU SURNUAIA VÄRAV.

Vana Pärnu surnuaia värav
on kuy'adeta, ei kannu ka
mingeit aastarvu. Isegi tavaliselt
esinevat risti tal pole. Kuy'utal-
vaid surnuaia aia kõrgendatud
osa kahe veidi kõrgema
valge kivitalba vahel. Väravast
sisseminnes otse teed on kallel.
Värava ehituse aja kohta
punduvad teated.

PÄRNU, ALVU SURNUAIA VÄRAV.

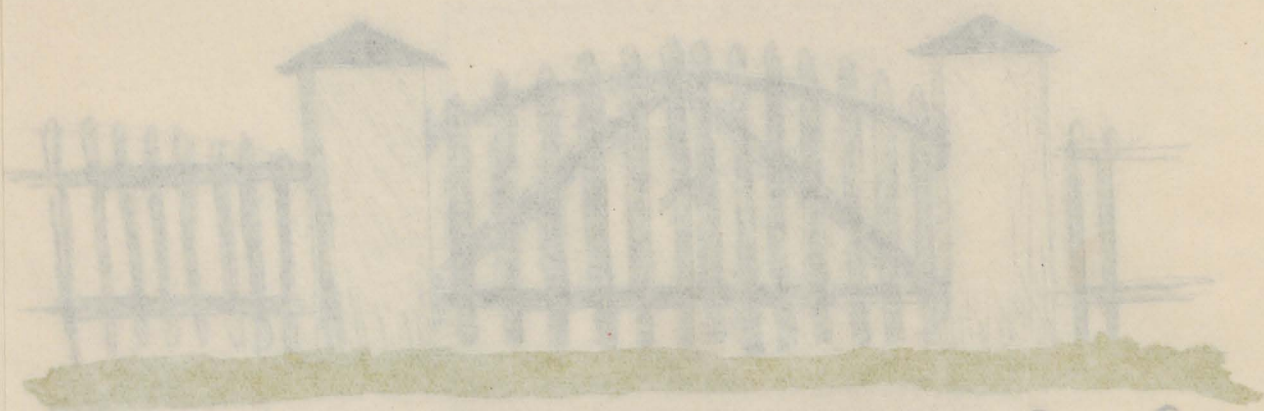

See on Pärnu Põhikooli värav

(Võrgemäe I, II, III)

(18. ja 19. sajand)

Chisuphine for this rug of an
buncheon woven?

PARNU SURNUAIA VÄRAV.

From Pärnu, Sursumnia Vära
on this side, at some
mingle of architecture. The
element with the gate, the
newest ornament and the
so on. The new building
with the white wall, the
the new building, the
the new building, the

Alevi sursumniaal on kares
nääravat. Peavärav on sarsa
Nikolai kogudusega ühine.

PARNU "ALEVI" SURNUAIA VÄRAV.

Allevi suvunnaia kohta v. ka
"Pärnu Nikolai kirik" lhek 35-54.

Allevi suvunnaia kohta v. ka
"Pärnu Nikolai kirik" lhek 35-54.

Tellest päänarvast paremale poole
meetakse Eliisabeti koguduse
svennid. Tellel svennial on
aga "unes osas" - sõdurite
kandade kohal veel ürs
näike värav.

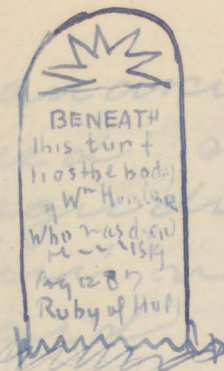

See ei kujuta endast muid
kui kahte kõrgendatud arä
tulpa millel on ristid. Vahel
on raudvärav. Kõrval on ra
jalevärav 1811. a. - -

Ehituse aega ei tea.

Kauvärav on ehitatud Enam
1909 a. (f. Basselbladt)

*) Allevi suvunnaia kohta v. ka
"Pärnu Nikolai kirik" lhek 35-54.

43

hinnakeelseist tuleks
 ninetada kõige esmalt
 üht ingliskeelset hana
 kirja. See asub ühel
 35½ x 79 cm suurusel
 pinnal. Kiri on
 sisseldigatud. On näha, et see on
 hiluti alles ileni valgeks värvitud.
 Kiri ei ole mõnel kohal üldse
 loetav (v. koopia 2):

BENEATH
 this turf
 lies the body
 of Wm Humler
 who was d. 3. 1819.
 AGE 83(?) YEAR
 Ruby of Hull.

Rohkem nann kõrgu ei ole siin,
 eestikeelsest on kõik hilisemad,
 saksakeelsed on ka kõik pääle
 1830 aasta.

Alevi surnuaial ei leidnud
 ka veelisi nann hankirju;
 vanimas surnuaial osas on

BENEATH

this turf
lies the body
of W. Humler
Who Was of 24
Hug. (A) 8. 1819.
Aged 83(?) YEAR
Rip'd by Hug.

44
han arüjad saksakeelsed j'c
need suvunud on saksa Nikolai
kogudusest. Eesti kogudus
kui naesem - on leppinud
naid' lihtsate puuristide
panemisega suvute handa-
-dele. Kui neil on ka mõni
kivi pääl olud - on see
aja möödudes - hääbunud
kirjaga.

JOHANN HEINRICH

ROSENPLAENTER

teisel küljel:

GEB. IN WOLMAR DEN 12 Juli 1782.

GEST. IN PERNAU DEN 15 April 1846.

Vana-Päru suvemaial ei
ole meeldud tähtsanaid
süüa. Voks vast nim.
mullt Elisabet Aspe handa
(Eesti naiskirjanik). Sellel
haua aga siiani veel
ei ole ehitatud.

Missugused on iseloomustavad
hauakivid? tähtsate isikute ja
Eesti avaliku elu edustajate
haudu?

Vanemust ajast võiks tähtsamaks
pidada sp. Rosenplänteri hauda
mis asub siiski saksa koguduse
maa alal. Haual on raudrist
järgmise kirjaga:

JOHANN HEINRICH

ROSENPLAENTER

teisel küljel:

GEB. IN WOLMAR DEN 12 JULI 1782.

GEST. IN PERNAU DEN 15 APRIL 1846.

Vana-Pärnu svennial ei
ole mäetud tähtsaid
isikuid. Võiks vast nim.
ainult Elisabet Aspe hauda
(Eesti naiskirjanik). Sellel
haual aga siiani veel
ei ilust nällestusmärgi
pole.

Aleni suveniiril tulere
nimetada tähtsana hana-
mõrgina mälestussammas Eesti
vabadussõjas langenud sõdurite
haua. See on ürdlemisi kõrge
- massiivne betoonehitis pronks-
kujude ja kareleefidega.

Esiküljel on kiri:

EESTI

**VABADUSSÕJAS LANGENUD
KANGELASTELE.**

Tagaküljel:

1918 - 1920.

Mälestussammas avati 1922 aastal
(?) ja oli esimesi mälestussammasi
vabadussõjas langenutele Eestis.
See aitas lühikeseks ajaks maksma umbes
miljon senti - aga ühes avamispidus-
-tustega paljud rohkem - kuna seer-
pühaks ka sõjalaevad Tallinnast
Pärnu sõitsid ja mure kõrgemate
sõjaväeosade esindusi kohale
tuli.

Mida siin kujutatakse?

V. pildid järgnevatil
leheküljel!

Ausammäe vabadussõjas langenute
Päev

(Esikülge)

Ausammass vabadussõjas langenutele.
Pärnus.

Miskujulised on üldse svenmarial
olevad haanamärgid ja millised
tüübid esinevad?

Mõlemis svenmaides on esi-
-kohal ristid, enamuses vast
puuristidki. Eesti keelse kõrga
haanarive ei leidu üldse.

Kunstilised haanamärgid
on vähe ja üldse lihtsamad
Vana-Pärnu svenmarial on
vanemate haanamärgena vaid
ristid - kuna muuval ajal
esineb ka kivitulpe ja
kivi või tsementeist.

Sama nähe on ka aleni sven-
-marial.

Puuristidel kui'ongi olnd
nimedid - on aeg need kustu-
-tanud

Kas on muud veel hõudand
ja hauakirju Pärnu linnas,
kus ja millised?

On olemas m. "Rootsi" hõud"
resklanna lähedal jõe ääres.
Suvatarise et sinna on
maetud rootsi kindralid.
Haud kujutab kivikalme
kahe kandvistikuga, millel
aga kõrgi ei leidu. Nõned
teavad aga nägida et see
olevat ühe nana kiviri
ase - millise just seda ei
tea.

XXIV. 51
Kas on muud veel hõudand
ja hauakirju Pärnu linnas,
kus ja millised?

On olemas m. "Rootsi" hõud"
resklanna lähedal jõe ääres.
Suvatarise et sinna on
maetud rootsi kindralid.
Haud kujutab kivikalme
kahe kandvistikuga, millel
aga kõrgi ei leidu. Nõned
teavad aga nägida et see
olevat ühe nana kiviri
ase - millise just seda ei
tea. praegune vene õiguse
Ekaterina kirik - toetudes
just sellele et on teada et
ta tehtud a 1713 vene
õiguse koorikus. Kuid see
ei või võimalik olla kuna on
teada et Jaani kirik varsti
pääle selle hõud tähtsaks.
Kõrgit kindlat aset näha
pole.

Janus jõe ääres kaisoris,
aitade vahel, - 47 -

Kas on vanade kirikute ja kabelite asemeid?

Kuigi Jaani kirik hävis alles XVIII sajandil - on siiski mitmesuguseid arvamisi tema asukohta üle. Ühed räägivad et ta olevat asunud jõeäärses raioonis (umbes „Rootsi' handade") läheduses uõi kohalgi), teised jälle et umbes praeguse linna-sauna kohal. On ka kuulda olnud üsikutelt arvamist et Jaani kirik ongi see sama praegune vene õiguse Ekateriini kirik - toetudes just sellele et on teada et ta tehtud a 1713 vene õiguse kirkuks. Kuid see ei uõi võimalik olla kuna on teada et Jaani kirik varsti pääle selle hävis tulekahjus. Chingit kindlat aset näha pole.

Tanis jõeäärses raioonis, aitade nahel, olevat kahva

ep

2 }

Kus kohal?

Pikal tänaval, umbes
Hommiku tänavaga ristkohas
läheduses.

jutu järelle asunud klooster⁵³
ja kloostrikirik. See ehitus
on alles praegu alles ja tarvi-
tatakse sõjaväe kramilaona.
Lisserkäär on ka alles olemas
ja rahvas arvab selle olevat
kloostri kiriku ukseks.
Üks Pärnu mineviku tundjaid,
hra Laarmann, ütles aga, et
ta on avarimuste põhjal
nõib öelda, et Pärnus pole
üldse olnud kloostrit ega
sellega ühes ka kloostri-
kirikut. ehk selles majas
Adelelt on olnud sedu ta
ei tea öelda - igatahes
olevat kindel et mitte
kloostrikirik.

Kahjuks puudub aga sellel
majal aastaru või riiki mis
ta lähemalt ära määraks.
Siinult ukse kohal on
mingi napsitavoline väike
ilustis. Üldiselt näitab see
maja siiski, et ta on juba
nõrskemisi vanas.

Foto Inniš.

Pärnu arvatava kloostrirüü-
ruüru ürs.

XXVI

Missugused on leiduvad vanad
pitsenid, mis rivi ja rivi neil on?
Kas on vanu plaane ja uaciterid?

Vann pitsareid eg
plaaire ei leidu.

1929a. sügisel Resk.-arhiivist järele
pärides osutus et II ja III on Tartus, aga
I kohta andmeid puuduvad.

Schüüri juhatajale jätsin kirjaliku
teate et arhiivaalide uue-
tamise puhul Lätimaaga
viisitas ka selle kiriku
raamatu kohta - see
ta peaks asuma Riias.

cf.

Mis sisuline on kirikuarhiivis
koige vanem kirjalik materjal?
Kas on arhiivist dokumente
mujale viidud?

Koige vanem dokument on
kirikuarhiivis olnud esimene
kirikuraamat a. 1692-1749.
See on aga praegusel ajal
kadunud. On teada et ta on
kord saadetud riividekonna
kantsleile (Ritterschafts-Canzlei)
kuid on sellest ajast tagasi-
saatmata ja on vist praegugi
Riias.

Lis on vanemad dokumendid
samuti teine kirikuraamat
a. 1749-1769 (incl.) - see on sünni-
register - ja kolmas kiriku-
raamat a. 1770-1797 (incl.), see on
ristimiste, nautste ja katekumeenide
register. Sellele järgneb ühe
sünniregister a. 1798-1810 (incl.)

Lis vanemate dokumentidena

cf. M.

esinevad visitatsiooni protokollid
ja äraarvjad a. 1680, 1749, 1770
ja 1786 ja patendid (Patente) a.
1755 kuni 1854. Pääle nende
veel mitmesuguseid kiriku-
-tähti a. 1777 alates.

On teada et on rood. saadetud
oma osa dokumente. Suhhiis oli
järgmine täheke:

- 1) Altestes Kirchenbuch v. 1692-1749.
- 2) Zweites Kirchenbuch v. 1749-1769.
- 3) Drittes Kirchenbuch v. 1770-1779.
- 4) Geborne von 1798-1810.
- 5) Getraute von 1798-1833.
- 6) Verstorbene v. 1798-1833.
- 7) Getaufte v. 1810-1827.

Übersandt an die Ritterschafts-
-Canzlei.

Pärast on 6 viimast kaamatut
tagasi saadetud, aga esimene
jäägi. Teine ja kolmas kiriku-
-kaamat asuvad nüüd
Furtus keskkirjivis.

Praeguse Kirikuarhiivi nimelise
kiride järele, visitatsiooniproto-
kollid ja kirikukroonikad?

Arhiivi nimestik, mis nagu
selle seadistatuse korra õp. Wilhelm
Bergwitz a. 1866. 26^e juunil:

Im Kirchen-Archiv
befinden sich:

1. Erstes Kirchenbuch v. J. 1692-1749 incl.
2. Zweites Kirchenbuch, Taufregister von
Jahren 1749 bis 1769 incl.
3. Drittes Kirchenbuch, Tauf-, Beerdigungs-
u. Catechumenenreg. v. J. 1770 bis 1797 incl.
4. Taufregister v. J. 1798 bis 1810 incl.
5. Verzeichnis der Verstorbenen v. 1798-1833 incl.
6. —" — d. Copulirten v. J. 1798-1833 "
7. —" — d. Catechumenen v. J. 1798-1842 "
8. —" — d. Getauften v. J. 1810-1827 "
9. —" — d. Getauften v. J. 1828-1837 "
10. —" — d. Verstorbenen v. J. 1834-1848 "
11. —" — d. Verlobten, Aufgebotenen u.
Gebrauten v. J. 1834 bis 1852.
12. Personalbuch v. J. 1813 bis 1833.

13. Person albuch v. J. 1834 bis 1851. 55
Drei Bände.
14. Verzeichnis der Geborenen u getauften
v. J. 1838 bis 1849.
15. — — — der geborenen u getauften
v. J. 1850 bis —
16. — — — d. Verstorbenen v. J. 1849 bis. —
17. Verzeichnis der Verlobten, Auf-
gebotenen und Getrauten
v. J. 1853 bis —
18. Chronologisches Verzeichnis der
Getrauten v. 1834 bis —
19. Verzeichnis der Confirmierten
v. J. 1843 bis.
20. Verzeichnis der deutsch
getauften v. J. 1834 bis.
21. Verzeichnis der deutsch.
verstorbenen v. J. 1834.
22. Verzeichnis der deutsch.
Confirmierten v. 1834.
23. Verzeichnis der deutsch.
Verlobten, Aufgebotenen und
getrauten v. J. 1834.
24. Communicanten verzeichnis
v. J. 1843 bis 1855.

25. Communicanten-verzeichnis ⁶⁰
v. J. 1856.
26. Juridique und andere Befehle
v. 1802 bis 1833.
27. Juridique und andere Befehle
v. J. 1834 bis 1842.
28. Kirchen-visitations Protokolle
v. d. J. 1680, 1749, 1770 u. 1786.
29. Kirchen-Visitations Protokolle
v. d. J. 1836, 1844, 1851 u. 1857.
30. Patente v. J. 1755 bis 1854.
31. Amtsblätter v. J. 1830 bis 1854.
32. Communicanten-Verzeichnis
v. 1809 bis 1818
33. Communicanten-Verzeichnis
v. J. 1818 ~~bis~~ 1829.
34. Communicanten-Verzeichnis
v. d. Jahren 1830, 1843.
35. Scheine v. J. 1777 bis —
36. Personabuch v. J. 1852
Zwei Bände.

Mis on veel kirikus ehk linnas
nähtisvõimegust tähelepanu väärt?

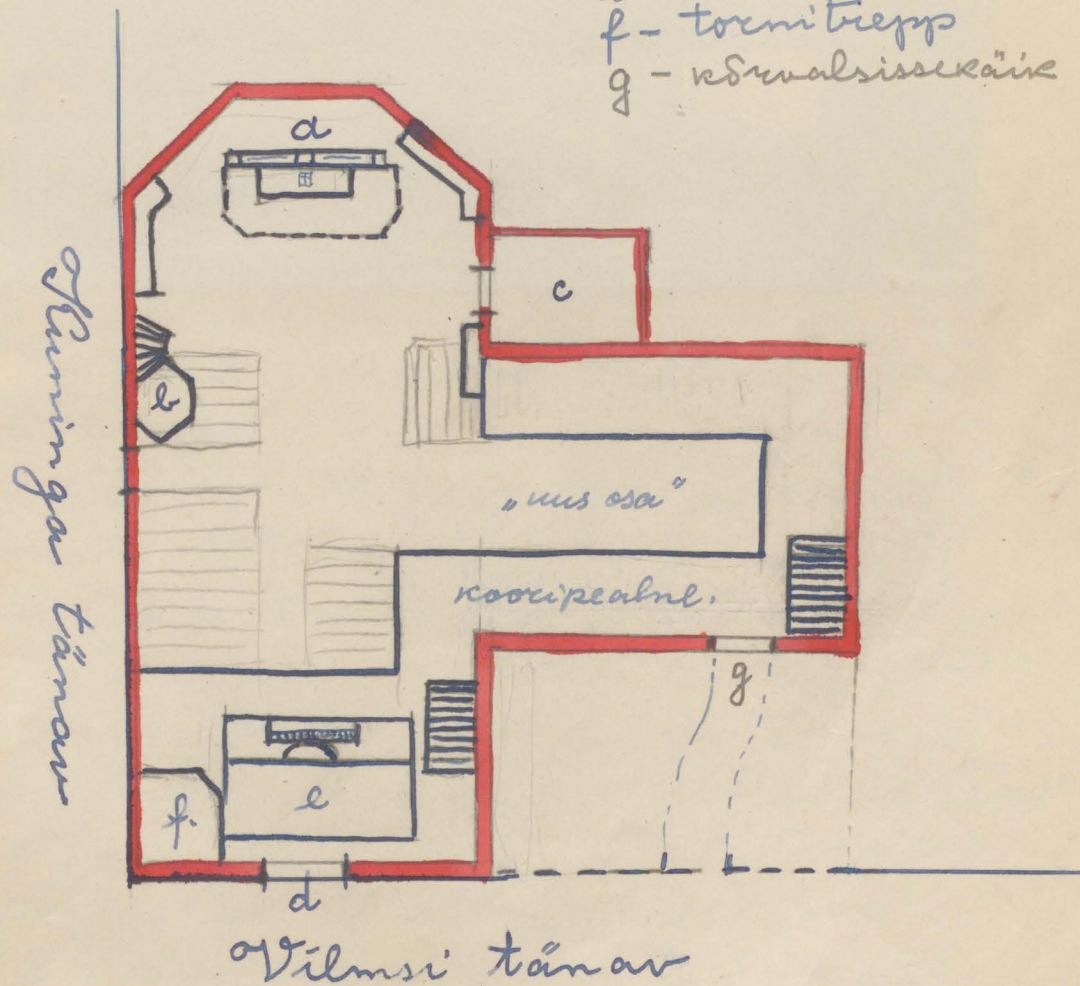
Tuleks rõhutada mainida
kõigepäält kiriku enda ehituse
ilmet, juha nälgust on näha, et
kirik on mitmesepiline.

Kui kirik kitsaks jäi,
laendati ta sellega, et ehitati
juure üks järe, nr. „uus osa”.
See juureehitus ei ole otstarbe-
kohane, kuna altar jääb avaris.

Elisabeti kiriku
umbkaudne plaan
(orienteerumiseks)

- a - altar
- b - kantsel.
- c - käärikamber
- d - pääsissekäik
- e - orel
- f - tornitreppe
- g - koolalissekäik

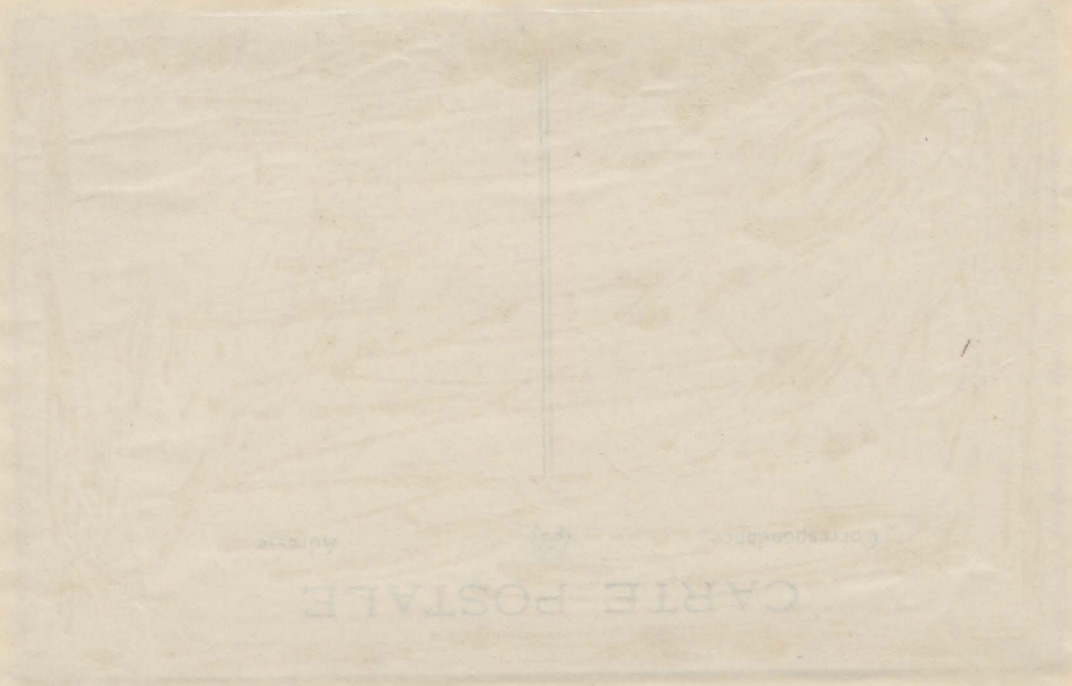
Vaade vanale orelile ja
orelikoorile.

Elišabeti kooru „uus osa”
valmis 1893 a. ja õnnistati
samal aastal 19. oktoobril.

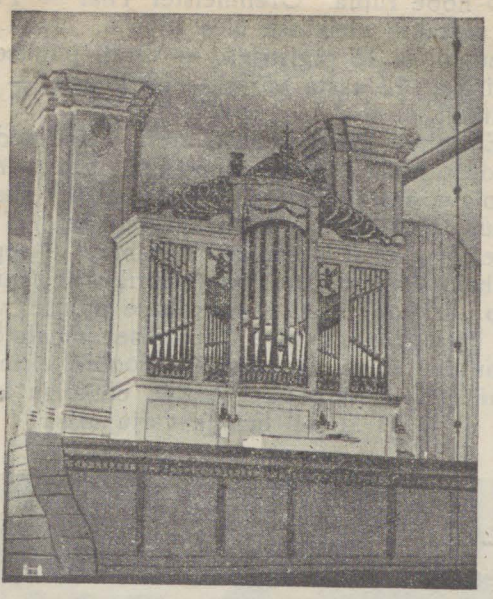
Küüru vana orel oli
ehitatud a 1845 ja teenis
regulust kuni 1928 aastani.
Oli 11 registriga. Ehitatud
orelimeistri Thali poolt.

1857 a. olevat vana orel
põhjalikult parandatud.

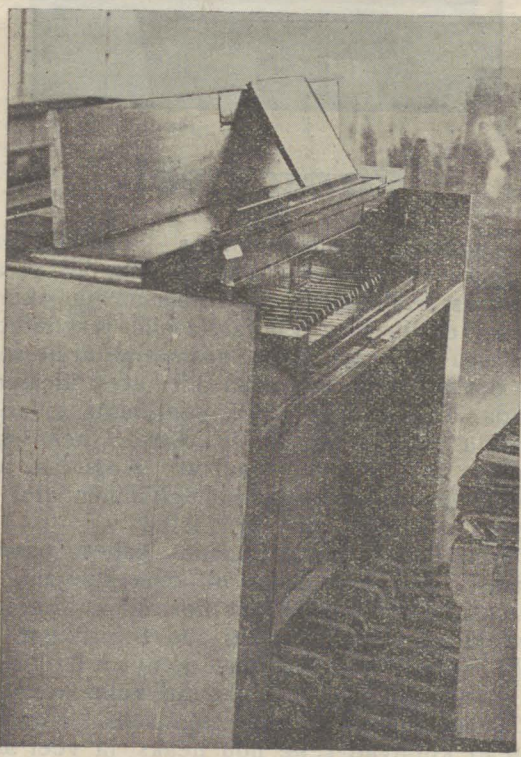
Vana orel märgistatud.

1854 a. elavot noma orel
 orelinest. Dali govt.
 Ol. 11 re gisterga. Chitard
 repugnat rumu. 1928 a.
 Chitard a 1845 ja termin
 Otrun noma orel ali.
 samad orelat 192 orelat.
 valmis 1893 a. ja orelat.
 Chitard rumu. 1928 a.
 orelinest. Dali govt.
 1854 a. elavot noma orel

Vana orel.

Vana orel manguaud.

3 hõbe rubla. Orehmeister Thal — ra-
seatakse kirikusse alles 1945 a. Vana
edasi ja 11 registriga. — Orel pühitses
kirik. 12 aasta pärast — 1857 aastal — p
ilukult.

Elisabeti kirik esimese orel. Enne seda
iduse laulu häälega juhatanud. Vana ore
oleva aasta sügiseni — sellega 83 aast
auu rõõmsatel ja kurbadel aegadel. 6 d
tema eluajal kogudust teeninud. 9 sept
hääli vilmast korda meie kirikus. Peasün
p. A. Grünberg päevakohase jutluse va
Hasselblatt õhtusel liturgilisel jumalateo
nõusõnu õdes. Organisti E. Soodla sõrme
nähkurist oma muusikalise elukäigu lau
«Üks kindel linn ja varjupaik».

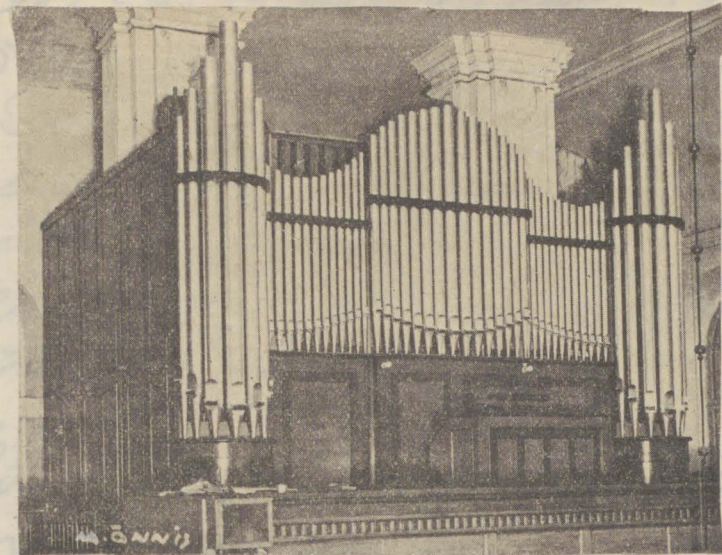
Vana orel.

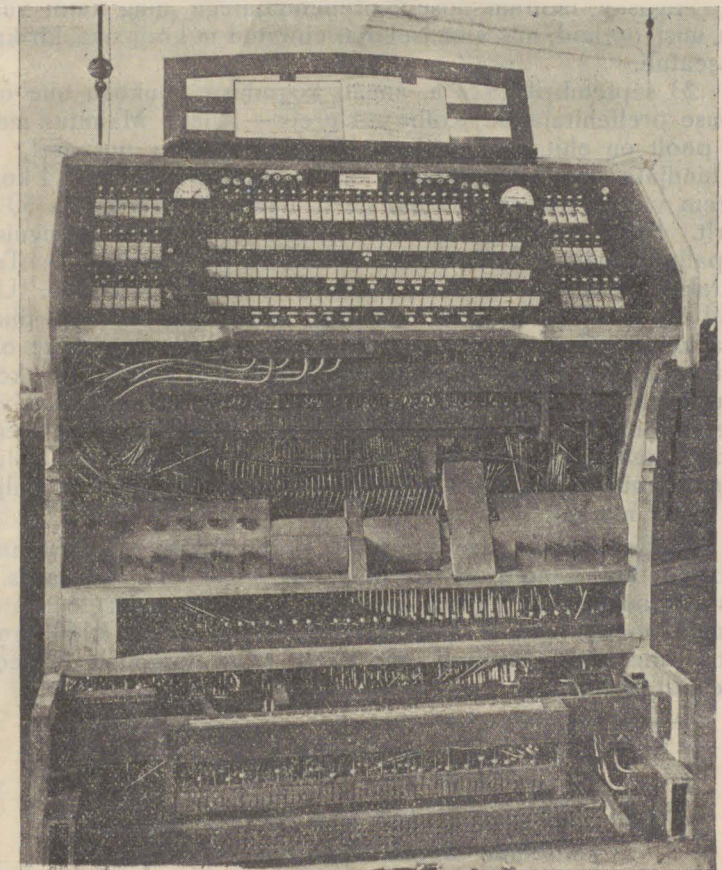
Vana orel.

— muusikariistade kuningas — on väga vai-
alguse on ta saanud lihtsast vilepillist ja as-
temast vähakujunenud võimsam muusikari-
is on orelit juba VII. aastajal tarvitatud.
imi usu kirikutes XVII. aastajal tarvituale
is orelid meie kodumaa kirikutes illessest
eada. Oli ju orel ehitus suuremate kulude
laulu juhtisid sel ajal köstrid, kes hääli
ning ka vastulaule laulsid. Kogudus tuli
Möödunud aastaja kolmekümnendatel a
odumaa kirikus juba orel leida.
u Elisabeti kogudus koosnes kahest osast:
lusest. Maa-kogudusel oli oma konvent, i
kultsid linn magistrest korraldas. Lehitse
rotokolle, leiame sealgi soovi kirikusse oi
Nü otsustas maa-koguduse konvent 8 oktoob
a maa-koguduse meeslikmeid kolm aastat j
ihedaga uue oreli muretsemiseks. Kooliõp
dajad kiidavad selle nõu heaks ja veel sam
sool p-3 makust, s. o 2 1/2 kop. igalt meeshin
menikud lubavad 3 a. järjestikku maksta 10-

— 071 —

Uus orel.

Uue orel mängulaud.

...organi- ja muusikali- orelitehitajatega ning kaotati vaad-
 atud orleid, mis viimasel ajal ehitatud ja kodumaa kirikut
 lesseadud.

23 septembril 1927 a. annab koguduse nõukogu uue or-
 lehitse orelitehitajale Kolbe ja Durejs — Riist. Mainitud meis-
 te poolt on ehitatud ka Tartu Ülikooli kiriku uus orel, m-
 ajatundjate poolt tunnustamist on leidnud. Uus orel on 4 kor-
 ajem vanast orelist. Temal on 3 manuaali, pedaal ja 50 r-
 istit. III manuaal on paiskasti paigutatud. Oreli mängulau-
 a paljude mängu hõlbustavate abinõudega varustatud. Tu-
 sadakke elektrilise abil käima pandava ventilaatori kaudu. Or-
 leil on 3021 vileti; neist on kõige suuremad 16 jalga pika
 una kõige vähemate pikkus ainult 7—8 tolli on. Uue or-
 lei hind on 22.663 krooni. Siia juurde tuleb veel arvata oreli koo-
 rendamine, mis 550 kr. maksma läks. Peale selle tulevad ve-
 rvesse mitmed väljaminekud, nagu värvimine, vood, elektrika-
 sade, materjalid jne. Kui see kõik kokkuarvata, siis kule-
 kogudus uue oreli ülesseadmisel umbes 24.000 kr. (24 miljo-
 ni 000 tuhat marka).

Kuidas koguti see summa? Ehitussumma kokkusaami-
 olbustas see asjaolu, et iga pihtkond poole summast tasus.
 ka viienda oreli ehitus kuludest saadi kogudusele Natal-
 anne poolt kingitud maja müügist. Maja müüdi 4150 kro-
 onist. Annetsajale kingitati uue oreli külge järgmine hõbed-
 alustustahvlike:

Natalie Tamme,
 selle oreli ehituskulude ühe viienda annetajat,
 mälestab tänuilike Elisabeti kogudus.
 24. november 1928.

66
 Alus orel ennistati 25 nov. 1928 a.
 Tal on 50 registrit, 3 manuaali ja üks
 pedaal. Tal on 3021 vileti. Orel üksi
 maksis 22.663 krooni, ühes
 ülesseadmisega umbes 24 tuhat kr.
 Oreli ehitajaks olid Kolbe ja
 Durejs — Riist.

Kõikus muud tähelepann-
 näärivanat pole.

Pärnu arheoloogilise seltsi
 muuseumis on üks rootsi-fiks
 klaasurusega kapsikeses. Selle
 uruse alumisel äärel on järgm.
 kiri:

off Cap LIII v IV.
 Profecto tulit morbos nostros et susce-
 pit in se dolores. Joh. Bohnsack. civil.
 Perennan Consul Anno 1759 d. 9to Octobris
 Renovatum 1846. —

Ei teata velda kust see on
 pärit- kuid vanemad inimesed
 teadsid rääkida et midagi
 sellesarnast on olnud varemgi
 Elisabeti kiriku kantslisääl

kojal kus praegune Lutheri' 67
kujul.

Ühenduses sünnetatud Joh.
Bohnsacki nimega võiks nimetada
neel üht järgnevat kirjaga nurga-
-kivi:

Anno 1745 Den 20 May
hat

Der woll. Edle Hr. Rahtsverwandter
JOHAN BOHNSACK
diese Seine Säage Mühle erbauen lassen
und
den ersten Grund zu demselben

in
GOTTES NAMEN
selbst gelegt.

Lis on muuseumis veel puust
kujusid:

Noosesese kujul X käsulanaga (2 lunda!)

chehekujul (avatavasti Joosep)

Naine lambaga (Maria?)

Naine.

Keele on pärit võis Jaani
kruusk ja hoiti päle selle
ülestmise Eliisabeti võirku
lael. Hiljem on nad muuseumi

Joonis ?

toodud üle. Pääle selle on 68
kaks krutsifiksi' - või õigemini
Ristilöödu Kristuse püst
kujud - kuna neil risti' all
pole, küll on aga sellases
seisandis, nagu oleks ristile
naelutatud. Esimesel on valge
rätt üle ola. Rästi otsad ripuvad
ette ja on kaunistatud punase
eesti stiililise mustuga, flarilise
nöö asemel on ees valge
põll millel on punane rist.
Teisel kujul riideid pääl pole;
nöö nioete ümber on õigatud
välja samuti' püst, Vist on
needujud mõne rüüri
ristpalgi küljest.

(Üldse linnas olevast mälestis-
märgest tuleks nim. lossi müüri
osa tuua ääres, müüritorn
Rüürlitänava ääres ja
linnavallis olev Tallinna
näärav, mis on küll hiljem
restoreeritud (päälmine
osa.)

PÄRNU-TALLINNA VÄRAV. 437 Foto: Uudise.

Tallinna värav.

Correspondence

CARTE POSTALE

Address

Önnisfoto.

Torn Ruutli län, ja Hommisen
Aän. nurgal elevul kvartaalil.
(Hommisen län. puolt.)